

«БИТВА ЗА АНГЛІЮ» – ПЕРША ПОРАЗКА НАЦИСТІВ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Рамазанов Шаміль Шахович

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ

e-mail: naukoved@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8603-0152>

Левітас Фелікс Львович

доктор історичних наук,

професор кафедри історичної та громадянської освіти,
Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ

e-mail: f.levitas@kubg.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1049-3905>

***Анотація.** Мотивом написання цієї публікації стали сучасні військові виклики і потреба звернутися до трагічних уроків Другої світової війни. Спираючись на вагомий історіографічний матеріал, напрацьований як безпосередніми учасниками подій, так і відомими зарубіжними істориками, автори зосередили свою увагу на найважливіших військово-політичних подіях в Європі від літа до осені 1940 р. В статті акцентується увага на те, що на червень 1940 р. Німеччина із союзниками поставила під свій контроль чи окупувала більшість країн Західної і Центральної Європи. А. Гітлер готувався до здійснення свого основного плану – «походу на Схід». Фюрер вважав, що після капітуляції Франції він без перешкод зможе нав'язати сепаратний мир Великій Британії і використати цей мир в інтересах III Рейху. Автори підкреслюють роль англійського суспільства, британського уряду на чолі з В. Черчиллем, які відмовились від будь-яких сепаратних угод і стали на шлях боротьби з нацистами. В публікації розкриваються основні етапи «битви за Англію», які розгорнулися на всіх фронтах: в небі, на морі, на інформаційному фронті і у сферах військового виробництва та розвідки. Автори здійснили панорамний огляд англо-німецького протистояння, яке змусило Гітлера, зрештою, відмовитися від десантної операції на Британські острови і зосередити свою увагу на плані «Барбаросса». В зв'язку з існуючим в літературі дискурсом про реальну підготовку нацистів до операції «Морський лев», автори наводять у вигляді незаперечних аргументів факти, викладені у мемуарних працях чи історичних дослідженнях В. Черчилля, М. Олбрайт, Х. Болдуїна, Д. Фуллера, Б. Ліддел Гарта, У. Ширера, М. Гейстінгса, Л. Ріса та інших. Для авторської концепції важливу роль відіграли і німецькі джерела: стенограми промов А. Гітлера, мемуари нацистських вождів і військових діячів: Й. Ріббентропа, В. Шеленберга, А. Шнеера, А. Кессельринга, Г. Блюментрита та інших. Подразливими виглядають в тексті статті радянсько-німецькі та радянсько-англійські відносини на час «битви за Англію». Приголомшуючі факти свідчать, що сталінський СРСР сприяв діям німецькому флоту в протистоянні з королівськими ВМС. Проведений авторами всебічний огляд іноземної літератури і джерел*

дозволив їм зробити важливий висновок – «битва за Англію» стала першою поразкою нацистів у Другій світовій війні.

Ключові слова: Друга світова війна, Морський лев, нацизм, Люфтваффе, стратегія залякування, сепаратний договір.

Постановка проблеми. Початок агресії РФ проти незалежної України впритул наблизив народи світу до глобальної військової катастрофи. Прагнення РФ імперським шляхом змінити європейські кордони, устрій, що склалися після Другої світової війни, спонукають дослідників і науковців ще раз звернутися до трагічних уроків ХХ століття.

Радянська історіографія постійно експлуатувала і паразитувала на темі «Великої вітчизняної війни», залишаючи за дужками наукових розвідок важливі і актуальні теми Другої світової, створюючи тим самим образ меншовартості і невизначеності інших народів, які в лавах антигітлерівської коаліції боролися з нацистами. Ідеологічні кліше притаманні і сучасним російським історикам, які намагаються відправити на периферію наукових тем «так звану Битву за Англію», не зважаючи на значний джерельний матеріал та важливість проблематики [Дегтев, Баженов, 2011, с. 118].

Актуальність обраної теми полягає у спробах авторів показати героїчну боротьбу народу Великої Британії, що вступив у двобій з агресором, який на той час вже панував у Західній і Центральній Європі і претендуючи на світове панування, мав одну із найпотужніших армій у світі.

Метою цієї публікації є прагнення показати історичні етапи «битви за Англію», хронологію найважливіших історичних подій війни, подвиг королівських ВПС та ВМС, всього народу Великої Британії, особливо її уряду на чолі з В. Черчиллем, який незламно вірив у перемогу над нацистами і вів до неї свій народ. Автори також поставили собі за мету показати певні історичні аналогії у війні, «стратегію залякування», здійснювану агресором. Коли нацисти зазнали провалів в боях в небі і на морі, вони вдалися до варварських бомбардувань цивільної інфраструктури та місцевого населення. Проте англійське суспільство виявило свою волю і незламність, продовжували боротьбу.

Історіографічний огляд. Важливу джерельну цінність для роботи безпосередньо склали військові праці В. Черчилля, М. Олбрайт, Х. Болдуїна, Д. Фуллера, Б. Ліддел Гарта, У. Ширера, М. Риса, Б. Александера, М. Гейстинга, Е. Бівора, Таємні військово-політичні наміри III Рейху щодо Англії детально викладено в мемуарних спогадах, щоденниках безпосередніх учасників гітлерівської агресії: А. Гітлера, Й. Ріббентропа, В. Шеленберга, Г. Блюментрита, А. Кессельрінга, О. Гюнше, Г. Лінге, а також працях німецьких істориків Ю. Мадера, Х. Грайнера, К. Рисса, Е. Штенцеля та ін.

Виклад основного матеріалу. Компаративний, всебічний історіографічний аналіз зазначених праць дозволив авторам визначити об'єктивну версію військово-політичних подій весни-осені 1940 р., які мали важливий вплив на хід Другої світової війни. Незважаючи на наявність значної кількості історичних джерел, визначити місце Великої Британії в глобальних планах нацистів доволі складно. Позиція очільника III Рейху А. Гітлера в цьому питанні постійно коливалась і змінювалась. Стенографічні записи промов фюрера свідчать про його готовність,

---

в певний момент, поставити Лондон на коліна чи розділити з британцями світ. Проте важливою умовою майбутнього було – залишити залежність Британської імперії від Німеччини [Тревор-Ропер Хью, 2004, с. 40].

Постійну невизначеність Гітлера «в англійському питанні» підкреслюють нацисти із найближчого оточення диктатора: «Він бачив в Англії «нашого ворога № 1 і, в той же час, розраховував на порозуміння з нею» [Шпеер, 1997, с. 23].

Проте найближчими до істини виглядають твердження не політиків, а військових. Так, наприклад, командувач німецькими ВМС адмірал Е. Редер в своїх доповідях А. Гітлеру постійно виставляв війну проти Англії як головне завдання Німеччини. Його позицію щодо розгрому Англії у 1940 р. підтримував головнокомандувач сухопутних військ генерал Браухич [Вторая мировая война, 2005, с. 125].

Після капітуляції Франції 22 червня 1940 р. А. Гітлер був фактичним володарем Центральної і Західної Європи.

Відома американська політикиня і науковиця М. Олбрайт дуже влучно дає оцінку ситуації в Європі, що складалася на літо 1940 р.: «Після менш ніж року оголошеної війни III Рейх узяв під свій контроль Австрію, всі частини розділеної Чехословаччини, половину Польщі, Норвегію, Данію, Бельгію, Нідерланди, й більшу частину Франції. З квітня по червень він [III Рейх] захопив 1 мільйон 36 тисяч квадратних кілометрів Європи, встановив контроль над авіабазами від Північного моря до Марселя, дістав доступ до величезних запасів нафти та інших стратегічних матеріалів і, принаймні, на континенті змів ті потужні армії, які протистояли йому. Здавалося, що ніщо не може опиратися нацистській силі... Спад почався в липні, коли Вінстон Черчилль безцеремонно відкинув пропозицію фюрера про мирні переговори» [Олбрайт, Вудворт, 2009, с. 102].

Головний нацистський дипломат Й. Ріббентроп згадував, що фюрер був дуже розлючений на англійців за підтримку Польщі і оголошення війни Німеччині 3 вересня 1939 р. Він щиро вважав, що Британія має бути покараною, адже у Мюнхені 1938 р. її очільники зобов'язувалися не воювати з Німеччиною.

Але геополітичні інтереси III Рейху вимагали значно інших зважених кроків. А. Гітлер ніколи серйозно не ставився до пакту з Й. Сталіним (23.08.1939 р.), адже вважав, що кремлівський очільник намагається виграти час, дочекатись коли європейська війна виснажить сили всіх воюючих сторін, а тоді кине свої армії на Європу. Не тішив очільників III Рейху варіант коаліції США – Велика Британія – СРСР, який міг стати реальністю, додавав можливість союзникам затиснути Німеччину із Заходу і Сходу [Риббентроп, 1998, с. 240-242].

Про те, що десантну операцію через Ла-Манш А. Гітлер вважав реальністю свідчить шеф політичної розвідки гітлерівської Німеччини В. Шелленберг. Він стверджує, що всі військові і політичні структури III Рейху дуже швидко і ретельно вели підготовку до цієї операції. Політична розвідка мала особливе завдання: підготувати спеціальний довідник з коротким описом найбільш важливих політичних, адміністративних та економічних установ Англії з характеристиками її керівників і відомих громадських діячів. Довідник також мав містити необхідні інструкції на випадок захоплення Міністерства закордонних справ, Міністерства внутрішніх справ, департаментів секретної служби. Напередодні операції довідник було видано загальним накладом 20 тис. примірників [Шелленберг, 1991, с. 113-114].

Активізувала свою діяльність армійська розвідка та контррозвідка Абвер. Як згадував її шеф адмірал В. Канарис, вона масово переправляла свою агентуру на Британські острови на підводних човнах і риболовецьких суднах, під час перевезки біженців із Голландії і Бельгії. Нацисти не нехтували замаскувати своїх агентів під виглядом єврейських біженців із окупованої Європи. Під кожного агента складалася легенда, в яку мали повірити британські чиновники. В своїх нотатках Канарис був вимушений визнати – значна частка його агентів так і не вийшла в ефір – більшість з них була заарештована британськими спецслужбами [Мадер, 1999, с. 78-79].

Із історичних джерел добре відомо, що А. Гітлер вірив в окультизм, нумерологію і різноманітні сакральні події і дати. Він був переконаний, те що не вдалося Наполеону Бонапарту для десантної операції на Альбйон не стане перешкодою для його армії. І це надавало йому певної ейфорії.

22 липня 1940 р. офіційний Берлін направив Англії свої пропозиції про мир, намагаючись перехопити міжнародну ініціативу. Гітлер сподівався, що після поразки британських військ на континенті офіційний Лондон має швидко прийняти його політичний проєкт майбутнього світу, адже Англія і Німеччина мали виглядати рівними партнерами за цими новими домовленостями. Відповідь Англії була неочікувана і нещадна для Німеччини: В. Черчилль, який в умовах військової кризи очолив Британський уряд, закликав британців до бою з нацистами за майбутнє Європи і світу.

16 липня 1940 р. А. Гітлер віддав наказ про вторгнення в Англію (операція «Морський лев»). При цьому фюрер поставив військовим жорсткі умови – підготовка до операції «Морський лев» має бути завершеною до середини серпня. Г. Геринг, який очолював гітлерівські ВПС поспішив запевнити фюрера, що люфтваффе зможе знищити англійську авіацію і досягти переможних успіхів у війні в короткий термін [Александр, 2005, с. 65]. Крім авіації і військової розвідки, активно залучалися до підготовки десантної операції сухопутні і десантні підрозділи. Гітлерівський генерал авіації В. Крайпе свідчить, що всі французькі, бельгійські і голландські порти, окупованих нацистами країн, були залучені до тренування військ, які мали здійснити посадки на кораблі і десантування на береги Альбйону. 24 години на добу працювали різні штаби. Німецькі ВПС знаходилися в постійній бойовій готовності і не збиралися нікому віддавати першість в початку операції, акцентуючи увагу на рішучість захищати британське небо і воду відважними повітряними пілотами і королівським військово-морським флотом [Вестфаль, Крайпе, 1994, с. 39-41]. В першій частині спеціальної директиви № 16 «Про підготовку десантної операції проти Англії» зазначалося що «Оскільки Англія, не дивлячись на відсутність будь-яких перспектив в своєму військовому становищі не виявляє будь-яких ознак до взаєморозуміння, я прийняв рішення про висадку військ на її території. Мета операції – знищити англійську метрополію як базу війни. Всім військовим підрозділам декларувалося: здійснити раптову десантну операцію на широкому фронті. Англійська авіація має бути фактично і морально подавлена. Повинні бути вивільнені від мін фарватери, по яким має рухатися німецькі кораблі. Щоб знизити активність британського флоту, передбачалося зашкодити його руху мінними полями. Далекобійна берегова артилерія Німеччини має відрізати британські острови від будь-яких спроб військової допомоги. Другорядними

військовими операціями німецькі збройні сили мають локалізувати дії британських ВПС. Торпедні катери в цей час завдають максимальної шкоди військово-морським силам Англії і т.д.» [Грайнер, 2011, с. 96-97].

На 2 липня 1940 р., коли порти Ла-Маншу опинилися в руках Німеччини, а її вороги на континенті були розбиті, А. Гітлер повірив, що йому належить зробити те, що не зміг зробити французький імператор Наполеон I. Ще до початку операції «Морський лев» він був переконаний, що перший удар має завдати авіація і досягнення повної переваги над англійцями в повітрі [Болдуин, 2002, с. 49]. Щоб провчити британців, А. Гітлер наказав люфтваффе здійснити повітряну операцію в два етапи. Перший етап – знищення військової інфраструктури, британських аеродромів, літаків, радіолокаційних станцій, літакобудівних заводів. Другий етап – за допомогою жорстоких бомбардувань мирних міст зламати моральний дух ворожої сторони [Александр, 2005, с. 71].

Про те, що «Морський лев» був реальною, запланованою десантною операцією, історику Б. Лідделу Гарту свідчив один гітлерівський високопосадовець. Спочатку планувалось, що армія вторгнення буде складатися із 40 дивізій. В зв'язку з відсутністю необхідної кількості плавзасобів, ця цифра була зменшена до 13. В планах нацистів передбачалось ще три десантні хвилі, які містили крім піхоти і десантників бронетанкові і моторизовані частини. Розроблялась логістика операції: харчове і технічне забезпечення військ. В зв'язку з тим, що «Морський лев» вимагав певного часу для підготовки, першість в його початку, зрештою, віддавалась Люфтваффе [Лиддел Гарт, 2004, с. 179-185].

Англійський уряд, в свою чергу, проводив необхідні військово-політичні заходи, щоб дати гідну відсіч нацистам. Англія мала два сильні важелі, щоб завдати шкоди планам Гітлера. Розгалужену систему повітряної розвідки, добре замасковані в кілька ешелонів радіолокаційні станції. А головне, таємну шифрувальну машину, яка практично до кінця Другої світової війни мала можливість оволодіти будь-якою секретною інформацією III Рейху [Самсонов, 1985, с. 57]. Початок авіаційних ударів німців по Британських островах втрачав, в цьому сенсі, фактор несподіваності.

З 20-х чисел липня 1940 р. німецька авіація розпочинає системні повітряні атаки на Англію, користуючись великою кількістю різноманітних повітряних машин і сподіваючись на важливий досвід пілотів, здобутий над Іспанією та Польщею. Пілоти Королівських ВПС не пройшли такого вишколу, як його мали німці, але були готові гідно зустріти нацистів. Найбільш досвідченою частиною пілотів Британських ВПС були поляки – понад 140 чоловік, що за підрахунками науковців складали 5% усього складу пілотів. Крім доброго вишколу, вони були достатньо вмотивовані битися з асами Г. Геринга. Атакуючи території ворога, вони на бомбах робили написи крейдою: «За Варшаву!», «За Львів!» [Гейстінгс, 2019, с.110-112]. Важливо, що винищувачі Королівських ВПС, маючи сповіщення про наближення літаків німців за 200 км, могли без перешкод відбивати атаки Люфтваффе. Так німці втрачали фактор несподіваності.

Щоб запобігти можливій десантній операції німців, британський уряд здійснив енергійні заходи щодо розвитку військового виробництва, особливо танків, літаків і кораблів. У військових галузях робочий день було подовжено до 12 годин. Уряд одержав право брати під контроль приватні підприємства і направляти будь-яких спеціалістів на виконання державного замовлення. Законом було заборонено

страйки, а також спеціальною постановою «Про важливі роботи» працівникам заборонялось залишити роботу, а підприємцям – звільняти робітників і службовців без згоди Міністерства праці.

Щоб мінімізувати ризики німецького вторгнення, швидкими темпами створювалася велика сухопутна армія. В доповнення до регулярних військ було сформоване масове ополчення – «загони цивільної оборони» [Смирнов, 2005, с. 95].

Від серпня 1940 р. почалась ескалація повітряних боїв. В. Черчилль в датах визначає три етапи німецького повітряного наступу. З 10 липня до 18 серпня – потужні нальоти на англійські каравани зі зброєю і сировиною в Ла-Манші. Основна мета – недопущення на острови зброї зі США, створити дефіцит військових ресурсів, а головне, виснажити в попередніх боях британську авіацію. На другому етапі, який планувався німцями з 24 серпня по 27 вересня А. Гітлером було поставлене завдання завдати максимальної шкоди авіації та летовищам, військовим базам, логістичним центрам, військовій інфраструктурі, а також бомбардувати індустріальні міста і, перш за все, столицю – Лондон.

На думку Рейхсмаршала Г. Герінга, бомбардування мирних англійських міст повинно було залякати уряд і населення і, зрештою, підкорити їх волі нацистів. Третьою фазою операції мав стати, безпосередньо, план «Морський лев» – захоплення узбережжя і створення плацдармів на берегах Альбіону [Черчилль, 1997, с. 135-136]. За своїми якостями англійські повітряні машини не поступалися німецьким. Люфтваффе мали велику швидкість і різноманітні осучаснені техніко-тактичні виміри. Королівські ВПС відрізнялися потужним озброєнням і здатністю до повітряного маневру. У більшості авторів чисельність літаків Англії та Німеччини різняться, що створює певну проблему для огляду сил сторін в «битві за Англію». На думку відомого англійського історика Дж. Фуллера, в повітряних боях перевага авіації німців по кількісним показникам ніколи не була менше до 2:1 [Фуллер, 2004, с. 101].

Із типовою для нацистів помпезністю німецький повітряний наступ назвали кодовим ім'ям «День орла», який був призначений на 13 серпня. Тоді британськими РЛС було зафіксовано угруповання в 300 літаків, які атакували англійські винищувачі. В той день королівські ВПС збили 47 німецьких літаків, втративши 13 повітряних машин [Бівор, 2002, с. 155-156].

13-14 серпня три хвили німецьких бомбардувальників здійснили 150 літаковилетів, завдавши шкоди кільком аеродромам Королівських ВПС, але жодний з них не було знищено повністю. Наступна масована атака нацистів була здійснена 15 серпня, коли повітряні флоти Г. Герінга – 800 бомбардувальників, під прикриттям винищувачів атакували Північно-Східну частину узбережжя Британії. Результат для німців виявився вражаючим: 30 німецьких літаків було збито, а англійці взагалі не мали втрат. На півдні Англії Люфтваффе здобуло теж доволі сумнівних успіхів: гітлерівці втратили 75 літаків, а королівські ВПС – 34 [Александр, 2005, с. 68]. Інтенсивність повітряних боїв зросла. Проте гітлерівцям не вдалася жодна спроба захопити повітряний простір над Англією. Коли невдачі німців у першій фазі «битви за Англію» стали вочевидь зрозумілими, ставка А. Гітлера видала варварський наказ – бомбардувати мирні міста Великобританії. Після завершення Другої світової війни німецькі військові, які, здебільшого,

---

готували мемуари, будь-якою ціною намагалися уникнути цієї проблеми, чи дати їй власну інтерпретацію.

Важлива ремарка. 7 вересня німецькі ВПС вперше за час війни завдали масованого удару по Лондону. Настав кульмінаційний етап «битви за Англію». Гітлер віддав наказ про повну готовність десантної операції на острови. І штурмові частини німців почали масове висування до портів. Проте 10-12 вересня якісно змінили ситуацію не на користь Німеччини. Англійська авіація, яку Г. Герінг обіцяв знищити, комбіновано з кораблями королівських ВМС, завдали масованого удару по скупченням гітлерівських військ і кораблів в європейських портах. Зухвалі атаки продовжувались і не вщухали. В спеціальних військових зведеннях німців зазначалось, що ВПС і ВМС Британії атакує порти від Антверпена до Булані, де знаходились основні сили для вторгнення на острови. Тому в журналі бойових дій германського флоту зроблено лаконічний запис від 17 вересня про те, що фюрер прийняв рішення відкласти на невизначений термін операцію «Морський лев». З цього приводу відомий американський історик і відомий журналіст У. Ширер пише: «Після великої кількості запаморочливих успіхів Адольф Гітлер нарешті зазнав невдачі [...] 19 вересня фюрер віддав наказ припинити зосередження засобів і флоту вторгнення» [Ширер, 2004, с. 794-795]. Повітряний терор нацистів супроводжувався шаленою інформаційною атакою на німців відомством Й. Геббельса. Навіть коли Люфтваффе несли значні втрати в боях з британськими ВПС, нацистські пропагандисти переконували слухачів і глядачів як в Німеччині так і в окупованих країнах у блискучих перемогах зброї III Рейху [Рисс, 2000, с. 263-264].

Гітлерівський генерал-майор Г. Румпф запевняє, що Німеччина вимушена була завдати удари по англійським містам в якості акту помсти за атаки на німецькі міста. За його нотатками, перший німецький повітряний удар по Лондону було здійснено як акт «відплати» на дії британців 4 вересня 1940 р. [Типпельскирх, Кессельринг, Гудериан, 1998, с. 218]. Насправді, перша повітряна атака на британську столицю сповістила про «тотальну» війну проти Англії. Проте вже 25 серпня 80 британських бомбардувальників завдали удару по столиці III Рейху – Берліну. Німеччина зазнала не тільки військових, а і репутаційних втрат. Обіцянки Г. Герінга, що жодна бомба не впаде на Берлін зазнала краху. Рейди британської авіації на територію Німеччини здійснювалася кілька днів поспіль. А. Гітлер шаленів від люті, він віддав наказ авіації зірвати з карт британські міста. 7 вересня 1940 р. 625 німецьких бомбардувальників і 648 винищувачів бомбили центр Лондона і густозаселені райони. Під час бомбардування загинули 300 мирних мешканців, поранення зазнали 1300. Тепер повітряні атаки на британські міста стали повсякденністю [Александр, 2005, с. 70-71]. За перші шість тижнів «тотальної війни» 16 тис. будинків було зруйновано, а ще 60 тис. серйозно пошкоджено. Понад 300 тис. людей залишилися без житла. Однак лондонці не збиралися складати зброю. Вони приходили на роботу із запасами одягу, ковдрами, предметами гігієни. З наближенням вечора починався рух матраців до підвалів, укриттів, метро. Крамниці, банки, пошта продовжували надавати послуги. Такими були спогади М. Олбрайт, яка з батьками втекла до Англії від нацистського Голокосту, що ширився Європою [Олбрайт, Вудворт, 2009, с. 109].

Незламна Британія примушувала А. Гітлера постійно вносити корективи у військові плани. 16 серпня підготовка до десантної операції була відкладена до 15 вересня. 3 вересня – день висадки було призначено на 21 вересня. Потім 17 вересня план знову було перенесено, а 19 вересня прийшов наказ фюрера замаскувати і розсередити десантні кораблі, щоб зберегти їх від авіаційних ударів британців. 12 жовтня операцію «Морський лев» було перенесено на весну [Фуллер, 2004, с. 100].

Щодо її реального проведення дискусія між істориками триває. Одні з них, спираючись на думку фельдмаршала Рундштета, вважають її звичайним блефом німецької пропаганди. Інші стоять на боці В.Черчилля, який всебічно обґрунтував і показав на фактах масштаби підготовки німецької десантної операції та причини її провалу. Але на боці керманіча Британії – свідчення самих нацистів. Офіцери із найближчого оточення Гітлера говорять, що для форсування Ла-Маншу було підготовлено 168 транспортів, 1975 паромів, 100 моторних плавзасобів, 420 буксирів та 16 тис. катерів. Передбачалось три хвили десантування на Британські острови. 260 тис. солдат, 34200 авто, 61983 коней і т.д. Як зазначалось, в жовтні 1940 р. операцію «Морський лев» було перенесено на весну 1941 р. Проте вже в січні 1941 р. цей план було відправлено в архів. І хоча ідею плану було поховано в зв'язку з підготовкою до нападу на СРСР, гітлерівська пропаганда продовжувала експлуатувати тему десантної операції на Альбїон з метою дезінформації радянського керівництва. Є ще один важливий аргумент, який дозволяє зрозуміти відмову Гітлера від плану десантування. Від початку повітряних атак Англії нацистами до травня 1941 року в повітряних боях в небі Великобританії Люфтваффе втратили 1142 бомбардувальника, 802 винищувача, 330 штурмових літаків та 128 пікіруючих бомбардувальників [Гюнше, Линге, 2006, с. 107-108].

Історик Б. Ліддел Гарт підводить певний підсумок військовим подіям 1940 – 1941 рр. На його думку, у війні з Англією А. Гітлер сам загнав себе в пастку. Реальних подальших планів, що буде якщо Лондон не погодиться на мирні угоди з нацистами, чи зазнає провалу операція «Морський лев» – у фюрера не було. Коли спроба завоювати панування в повітрі провалилася, стало зрозуміло, що «битва за Англію» зазнала поразки і на морі. А план вторгнення на Британські острови був нездійсненним. «Нескорена Великобританія, захищена могутнім протитанковим ровом, який зветься Ла-Манш, не давала Гітлеру можливостей відчувати себе спокійно». Такі думки поступово перетворювалися на реальну загрозу планам нацистів по встановленню свого панування на континенті. Розлад цих планів привів фюрера до рокових для нього рішень – напасти влітку 1941 р. на Радянський Союз, залишивши в тилу нескорену Англію. Ліддел Гарт підсумовує: «Поразка в «битві за Англію» та підготовка до східного походу стали початком поразки гітлерівців у Другій світовій війні» [Ліддел Гарт, 1999, с. 278]. В той же час відомий історик акцентує увагу на тому, що Велика Британія на той час не мала достатніх матеріальних і людських ресурсів, щоб вигнати нацистів із окупованих країн Європи і завдати їм вирішальної поразки [Ліддел Гарт, 1999, с. 280]. Є ще одна важлива деталь. В жовтні 1940 р. під час зустрічі А. Гітлера і Б. Муссоліні фюрер повідомив дуче: «Війна виграна (маючи на увазі «битву за Англію» – автори). Доведення її до повної перемоги є, виключно, справою часу». А. Гітлер вважав, що в теперішній ситуації достатньо перенести бойові дії з британцями на «периферійні» театри

військових дій чи на моря. А після поразки Радянського Союзу становище Англії взагалі буде жалюгідним [Проектор, 1989, с. 255-256].

В «битві за Англію» є ще один вразливий аспект проблеми, на який звертає увагу відомий британський історик Л. Рис. В наведених вище подіях Радянський Союз офіційно займав нейтралітет. Насправді він надавав Німеччині значну економічну допомогу. Ця допомога подвоїлась після капітуляції Франції. Британський історик наводить приголомшуючі факти співробітництва радянського військово-морського командування з військово-морськими силами III Рейху. Л. Рис пише, що успіхи німців в боях з англійцями на морі спільно святкувались моряками двох флотів. Не випадково гросс-адмірал Е. Редер 16 вересня 1940 р. відправив листа подяки Наркому ВМФ СРСР адміралу Кузнецову. Ці та інші факти, зазначає історик, нагадують собою справжню вибухівку, яка залишається незручною темою російської військової історії [Рис, 2012, с. 94-105]. Закцентуємо увагу на важливу думку автора. Не зважаючи на всі політичні маневри Й. Сталіна, А. Гітлер продовжував вважати Радянський Союз головним ідеологічним ворогом, і вже під час «битви за Англію» активно відбувалась підготовка до нападу на СРСР [Рис, 2012, с. 99]. На відміну від кремлівського диктатора, В. Черчилль залишався вірним ідеалам справедливості. В середині 1930-х рр., коли нацисти почали розпалювати вогнище світової війни, він заявив, що Велика Британія завжди буде на боці жертв агресії. 22 червня 1941 рр., залишаючись ворогом комунізму № 1 британський прем'єр заявив про свою однозначну підтримку Радянського Союзу в боротьбі з нацизмом [Галушка, 2020, с. 333-335].

Висновки. 1. До липня 1940 р. нацистська Німеччина окупувала більшість країн Західної і Центральної Європи. А. Гітлер намагався шляхом дипломатичного тиску примусити Велику Британію до ганебних компромісів з нацистами для того, щоб забезпечити собі тил під час «наступу на Схід».

2. Уряд Великої Британії на чолі з В. Черчиллем, англійське суспільство категорично відмовилось від будь яких сепаратних домовленостей з нацистами і виявило готовність дати бій фашизму.

3. В Берліні було підготовлено поетапний план, який мав змусити капітулювати Велику Британію. Цей план передбачав на першому етапі – руйнацію військових об'єктів, портів, летовищ, знищення літаків, кораблів, засобів ППО. На другому етапі – передбачались «акти залякування»: атаки на мирні міста і центри Лондона, Ковентрі, Бірмінгема, Шеффільда, Манчестера, Ліверпуля, Белфасту, Глазго з максимальним ураженням мирного населення. Третій етап передбачав десантну операцію «Морський лев» на Британські острови.

4. З 18 червня 1940 р., за словами В. Черчилля, почалася «битва за Англію». В повітрі і на морі ВПС та ВМС Великої Британії вступили в двобій з нацистами. Не в змозі подолати опір британців, Люфтваффе почали бомбардувати мирні міста і селища Англії, але не змогли подолати опору англійського суспільства. У відповідь на злочини нацистів, королівські ВПС та ВМФ завдали ударів по цілям в Німеччині та районам зосередження німців.

5. Зазнавши великих втрат, А. Гітлер в жовтні 1940 р. вимушений був відмовитись від операції «Морський лев» і розпочав підготовку до здійснення плану «Барбаросса», залишаючи в тилу нескорену Англію. Історики справедливо вважають «битву за Англію» першою поразкою нацистів у Другій світовій війні.

Список використаних джерел та літератури

- Александр, Б., 2003. *10 фатальных ошибок Гитлера*, Москва: Яуза-Эксмо.
- Бівор, Е., 2002. *Друга світова війна*, Київ: КМ-Буке.
- Болдуин, Х., 2002. *Сражения выигранные и проигранные. Новый взгляд на крупные компании Второй мировой войны*, Москва: Центрполиграф.
- Вестфаль, З., Крайпе, В., 1994. *Роковые решения Вермахта*, Ростов на Дону: Феникс.
- Вторая мировая война. Взгляд из Германии, 2005, Москва: Яуза-Эксмо.
- Галушка, А., 2020. *Великие личности в истории*, Харьков: Клуб семейного досуга.
- Гейстингс, М., 2019. *И розверзлося пекло... Світ у війні 1939 – 1945*, Харків: Клуб сімейного дозвілля.
- Грайнер, Х., 2011. *Военные компании Вермахта. Победы и поражения 1939 – 1943 гг.*, Москва: Центрполиграф.
- Гюнше, О., Линге, Г., 2006. *Неизвестный Гитлер*, Москва: Олма-Пресс.
- Дегтев, Д., Баженов, Н., 2011. *Фюрер как полководец*, Москва: АСТ Астрель.
- Лиддел Гарт Б., 1999. *Энциклопедия военного искусства*, Москва: Terra fantastika.
- Лиддел Гарт, Б., 2004. *Битвы Третьего Рейха. Воспоминания высших чинов генералитета нацистской Германии*, Москва: Центрполиграф.
- Мадер, Ю., 1999. *Абвер: Щит и меч Третьего Рейха*, Ростов на Дону: Феникс.
- Олбрайт, М., Вудворт, Б., 2009. *Фашизм: засторога*, Київ: Форс Україна.
- Прозектор, Д., 1989. *Фашизм: Путь агрессии и гибели*, Москва: Наука.
- Риббентроп, И., 1998. *Мемуары нацистского дипломата*, Смоленск: Русич; Москва: Мысль.
- Рис, Л., 2012. *Сталин, Гитлер и Запад: Тайная дипломатия великих держав*, Москва: Астрель.
- Рисс, К., 2000. *Адвокат дьявола*, Москва: Центрполиграф.
- Самсонов, А., 1985. *Вторая мировая война 1939 – 1945. Очерк важнейших событий*, Москва: Наука.
- Смирнов, В., 2005. *Краткая история Второй мировой войны*, Москва: Весь мир.
- Типпельскирх, К., Кессельринг, А., Гудериан, Г., 1998. *Итоги Второй мировой войны*, СПб; Москва: Полигон-АСТ.
- Тревор-Ропер, Х., 2004. *Застольные беседы Гитлера 1941 – 1944 гг.*, Москва: Центрполиграф.
- Фуллер, Дж., 2004. *Вторая мировая война*, Смоленск: Русич.
- Черчилль, У., 1997. *Вторая мировая война*, Ростов-на-Дону: Феникс.
- Шелленберг, В., 1991. *Лабиринт. Мемуары гитлеровского разведчика*, Москва: СП Дом Бируни.
- Ширер, У., 2004. *Взлет и падение Третьего Рейха*, Москва: Эксмо.
- Шпеер, А., 1997. *Воспоминания*, Смоленск: Русич.

References

- Aleksander, B., 2003. *10 fatalnih oshibok Gitlera [Hitler's 10 Fatal Mistakes]*, Moskva: Yauza-Ekсмо. [in Russian].
- Bivor, E., 2002. *Druha svitova viina [Second World War]*, Kyiv: KM-Buke. [in Ukrainian].
- Bolduin, H., 2002. *Srazheniya vygrannye i proigrannye. Novyj vzglyad na krupnye kompanii Vtoroj mirovoj vojny [Battles won and lost. A new look at the big companies of World War II]*, Moskva: Centropoligraf. [in Russian].
- Cherchill, U., 1997. *Vtoraya mirovaya vojna*, Rostov-na-Donu: Feniks. [in Russian].
- Degtev, D., Bazhenov, N., 2011. *Fyurer kak polkovodec [Fuhrer as commander]*, Moskva: AST Astrel. [in Russian].
- Fuller, Dzh., 2004. *Vtoraya mirovaya vojna*, Smolensk: Rusich. [in Russian].
- Galushka, A., 2020. *Velikie lichnosti v istorii [Great personalities in history]*, Harkov: Klub semejnogo dosuga. [in Russian].
- Grajner, H., 2011. *Voennye kompanii Vermahta. Pobedy i porazheniya 1939 – 1943 gg. [Military companies of the Wehrmacht. Victories and defeats 1939 – 1943]*, Moskva: Centropoligraf. [in Russian].
- Gyunshe, O., Linge, G., 2006. *Neizvestnyj Gitler [Unknown Hitler]*, Moskva: Olma-Press. [in Russian].
- Heistynhs, M., 2019. *I rozverzlosia pекlo... Svit u viini 1939 – 1945 [And hell broke loose... The world at war 1939 – 1945]*, Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. [in Ukrainian].

-
- Liddel Gart B., 1999. *Enciklopediya voennogo iskusstva [Encyclopedia of military art]*, Moskva: Terra fantastika. [in Russian].
- Liddel Gart, B., 2004. *Bitvy Tretego Rejha. Vospominaniya vysshih chinov generaliteta nacistskoj Germanii [Battles of the Third Reich. Memoirs of the highest ranks of the generals of Nazi Germany]*, Moskva: Centrpoligraf. [in Russian].
- Mader, Yu., 1999. *Abver: Shit i mech Tretego Rejha [Abwehr: Shield and Sword of the Third Reich]*, Rostov na Donu: Feniks. [in Russian].
- Olbrait, M., Vudvort, B., 2009. *Fashizm: zastoroha [Fascism: a warning]*, Kyiv: Fors Ukraina. [in Ukrainian].
- Proektor, D., 1989. *Fashizm: Put agressii i gibeli [Fascism: The Path of Aggression and Death]*, Moskva: Nauka. [in Russian].
- Ribbentrop, I., 1998. *Memuary nacistkogo diplomata [Memoirs of a Nazi diplomat]*, Smolensk: Rusich; Moskva: Mysl. [in Russian].
- Ris, L., 2012. *Stalin, Gitler i Zapad: Tajnaya diplomatiya velikih derzhav [Stalin, Hitler and the West: The Secret Diplomacy of the Great Powers]*, Moskva: Astrel. [in Russian].
- Riss, K., 2000. *Advokat dyavola [Devil's Advocate]*, Moskva: Centrpoligraf. [in Russian].
- Samsonov, A., 1985. *Vtoraya mirovaya vojna 1939 – 1945. Ocherk vazhnejshih sobytij [World War II 1939 – 1945. Outline of the most important events]*, Moskva: Nauka. [in Russian].
- Shellenberg, V., 1991. *Labirint. Memuary gitlerovskogo razvedchika [Labyrinth. Memoirs of a Hitlerite spy]*, Moskva: SP Dom Biruni. [in Russian].
- Shirer, U., 2004. *Vzlet i padenie Tretego Rejha [Rise and fall of the Third Reich]*, Moskva: Eksmo.
- Shpeer, A., 1997. *Vospominaniya [Memories]*, Smolensk: Rusich. [in Russian].
- Smirnov, V., 2005. *Kratkaya istoriya Vtoroj mirovoj vojny [A Brief History of World War II]*, Moskva: Ves mir. [in Russian].
- Tippelskirh, K., Kesselring, A., Guderian, G., 1998. *Itogi Vtoroj mirovoj vojny [Results of World War II]*, SPB; Moskva: Poligon-AST. [in Russian].
- Trevor-Roper, H., 2004. *Zastolnye besedy Gitlera 1941 – 1944 gg. [Hitler's table talk 1941 – 1944.]*, Moskva: Centrpoligraf. [in Russian].
- Vestfal, Z., Krajpe, V., 1994. *Rokovye resheniya Vermahta [Fatal decisions of the Wehrmacht]*, Rostov na Donu: Feniks. [in Russian].
- Vtoraya mirovaya vojna. *Vzglyad iz Germanii [The Second World War. View from Germany]*, 2005, Moskva: Yauza-Eksmo. [in Russian].

**«BATTLE OF BRITAIN» – THE FIRST DEFEAT OF THE NAZIS
IN THE SECOND WORLD WAR**

Shamil Ramazanov

Candidate of Historical Sciences,

Associate professor of the Department of History,

National Technical University of Ukraine “Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv

Felix Levitas

Doctor of Historical Sciences,

Professor of the Department of Historical and Civic Education,

Borys Grynchenko Kyiv University, Kyiv

Abstract. *The motive for writing this publication was modern military challenges and the need to turn to the tragic lessons of the Second World War. Based on significant historiographical material developed by both direct participants of the events and well-known foreign historians, the authors focused their attention on the most important military and political events in Europe from the summer to the fall of 1940. The article focuses on the fact that by June 1940, Germany and its allies had brought under their control or occupied most of the countries of Western and Central Europe. A. Hitler was preparing for the implementation of his main plan – the “campaign to the East”. The Führer believed that after the capitulation of France, he could easily impose a separate peace on Great Britain and use this peace in the interests of the Third Reich. The authors emphasize the role of English society, the British government headed by W. Churchill, who refused any separate agreements and embarked on the path of fighting the Nazis. The publication reveals the main stages of the “Battle of Britain”, which unfolded on all fronts: in*

---

the sky, at sea, on the information front, and in the spheres of military production and intelligence. The authors provided a panoramic overview of the Anglo-German confrontation, which forced A. Hitler to eventually abandon the amphibious operation on the British Isles and focus his attention on the Barbarossa plan. In connection with the discourse existing in the literature about the real preparation of the Nazis for the "Sea Lion" operation, the authors present in the form of irrefutable arguments the facts stated in the memoirs or historical studies of W. Churchill, M. Albright, H. Baldwin, J. Fuller, B. Liddell Hart, W. Shirer, M. Hastings, L. Rees and others. German sources also played an important role for the author's concept: transcripts of A. Hitler's speeches, memoirs of Nazi leaders and military figures: J. Ribbentrop, W. Schellenberg, A. Speer, A. Kesselring, G. Blumentritt and others. Soviet-German and Soviet-English relations at the time of the "Battle of Britain" look irritating in the text of the article. Shocking facts show that the Stalinist USSR facilitated the actions of the German fleet in the confrontation with the Royal Navy. The authors' comprehensive review of foreign literature and sources allowed them to draw an important conclusion - the "Battle for England" was the first defeat of the Nazis in World War II.

Key words: *World War II, Sea Lion, Nazism, Luftwaffe, strategy of intimidation, separate treaty.*